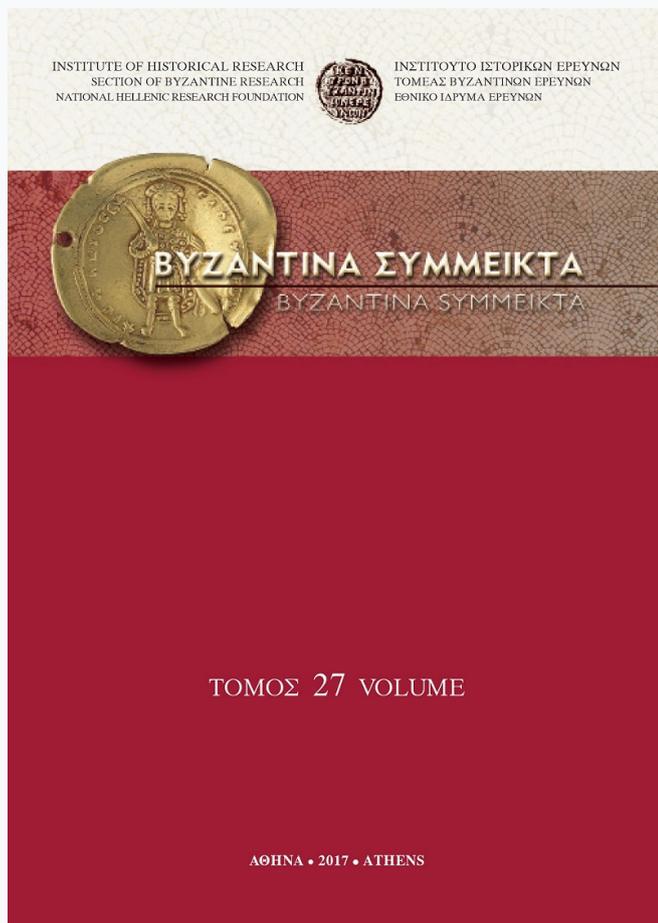

Byzantina Symmeikta

Vol 27 (2017)

BYZANTINA SYMMEIKTA 27

Βιβλιοκρισία: DAVID POTTER, Theodora. Actress, Empress, Saint, Oxford University Press 2015, 277 σελ., 2 χάρτες

Διονυσία ΜΙΣΙΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.14442](https://doi.org/10.12681/byzsym.14442)

Copyright © 2017, Διονυσία ΜΙΣΙΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΙΣΙΟΥ Δ. (2017). Βιβλιοκρισία: DAVID POTTER, Theodora. Actress, Empress, Saint, Oxford University Press 2015, 277 σελ., 2 χάρτες. *Byzantina Symmeikta*, 27, 467–478. <https://doi.org/10.12681/byzsym.14442>

D. POTTER, *Theodora. Actress, Empress, Saint*, Oxford University Press 2015, 277 σελ., 2 χάρτες. ISBN 978-0-19-974076-5

Ο David Potter με το βιβλίο του «Theodora» προστίθεται στους ιστορικούς οι οποίοι, με πρώτο τον Ch. Diehl, εντυπωσιάστηκαν από την προσωπικότητα της πιο διάσημης βυζαντινής αυτοκράτειρας και κυρίως την εντυπωσιακή πορεία της, που συμπυκνώνεται στον υπότιτλο του βιβλίου του: «Actress, Empress, Saint» (Ηθοποιός, αυτοκράτειρα, αγία).

Το βιβλίο αποτελείται από την Εισαγωγή (σσ. 2-5) και 12 κεφάλαια (σσ. 7-213) που φέρουν τους εξής τίτλους: 1. Κωνσταντινούπολη (σσ. 7-23), 2. Διηγώντας βρώμικες ιστορίες (σσ. 25-38), 3. Σεξ και η θεατρική σκηνή (σσ. 39-59), 4. Δήμοι Βένετοι Πράσινοι και Δίκτυα (σσ. 61-82), 5. Πατρίκιος (σσ. 83-104), 6. Η διαδοχή (σσ. 105-119), 7. Αυγούστα: Τα πρώτα πέντε χρόνια (σσ. 121-141), 8. Επανάσταση (σσ. 143-155), 9. Πόλεμος και θρησκεία (σσ. 157-177), 10. Συνωμοσία και χολέρα (σσ. 179-195), 11. Τελευταία έτη (σσ. 197-203) και 12. Μυθοπλασία (σσ. 205-213). Οι τίτλοι των κεφαλαίων είναι συμβατικοί, γιατί σε κάθε κεφάλαιο δίνονται πληροφορίες για πολλά και διάφορα θέματα που δεν μπορούν να ενταχθούν υπό τον ίδιο τίτλο. Απουσιάζει ένα καταληκτικό κεφάλαιο με τα συμπεράσματα του σ., γιατί, όπως θα δούμε, από το βιβλίο λείπει γενικά ο προβληματισμός. Ακολουθούν παρουσίαση με αλφαβητική σειρά των προσώπων (σσ. 215-219), Χρονολόγιο (σσ. 221-222), Βραχυγραφίες (σσ. 223-226), Σημειώσεις (σσ. 227-257), η Βιβλιογραφία (σσ. 259-277) και ο πίνακας προσώπων και όρων (σσ. 271-277), όχι όμως των 18 εικόνων που περιέχει το βιβλίο.

Στην Εισαγωγή ο σ. τονίζει ότι η Θεοδώρα υπήρξε μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα: για άλλους, όπως για τον Ιωάννη Εφέσου, ήταν η «αγαπημένη βασίλισσα» και για άλλους, όπως για τον Προκόπιο, ένας ενσαρκωμένος δαίμονας, και ότι για την καλύτερη γνωριμία και κατανόηση της Θεοδώρας θα πρέπει να ξεπεράσουμε την εικόνα που υποβάλλει ο Προκόπιος, να την

εντάξουμε μέσα στο γενικότερο πλαίσιο του βου αιώνα, και ότι θα πρέπει να απαντηθούν δύο βασικά ερωτήματα:

α) αν η «Απόκρυφη Ιστορία» ασκεί απλώς κριτική ή είναι ένας σκανδαλοθηρικός λίβελλος (σ. 3), και

β) αν η Θεοδώρα ως γυναίκα μπορούσε να ασκεί και εξουσία (σ. 5).

Το βιβλίο αναπτύσσεται σε 12 κεφάλαια, κανένα από τα οποία δεν έχει ως αντικείμενό του ένα από τα παραπάνω ερωτήματα. Απουσιάζει από το βιβλίο η έρευνα, για να δοθούν οι απαντήσεις στα ερωτήματα που έχουν τεθεί, αλλά και να τεκμηριωθούν οι απαντήσεις που έχουν ήδη δοθεί. Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα αποκαλύπτεται ήδη στον υπότιτλο του βιβλίου, στον οποίο ο σ. αναγνωρίζει τη Θεοδώρα ως ηθοποιό και όχι πόρνη, αλλά και στην Εισαγωγή (σ. 3), όπου ο σ. θεωρεί την «Απόκρυφη Ιστορία» του Προκοπίου συλλογή σκανδαλωδών διαστροφών. Δεν προχώρησε όμως σε μία έρευνα, για να βρει την πραγματική εικόνα της Θεοδώρας, με αποτέλεσμα να εντοπίζονται λάθη και αντιφάσεις. Έτσι, αν και τονίζει (σ. 39) ότι δεν έχουμε λόγο να αμφιβάλουμε ότι η Θεοδώρα ήταν ηθοποιός του μιμοθέατρου, με την επισήμανση ήδη στην πρώτη σελίδα, ότι τον 6ο αι. η *μιμάς* δεν θεωρούνταν ένα αξιοπρεπές επάγγελμα, στη συνέχεια παραθέτει πληροφορίες που θέτουν υπό αμφισβήτηση το προηγούμενο συμπέρασμά του, ότι η Θεοδώρα υπήρξε ηθοποιός και όχι πόρνη:

φαίνεται να αποδέχεται ότι η Θεοδώρα για να ενισχύσει το εισόδημά της, είχε και εραστές (σ. 46 κ.ε.)

αναφέρει ότι ο ιατρός του βου αι. Αέτιος, που υπήρξε και γιατρός της Θεοδώρας, στα γραπτά του δείχνει ενδιαφέρον και για τη γυναικολογία και περιλαμβάνει και πρακτικές που εφαρμόζαν οι ίδιες οι γυναίκες. Μία από τις γυναίκες αυτές που φαίνεται να είχε μεγάλη εμπειρία σχετικά με την αποφυγή και τη ματαίωση εγκυμοσύνης, φέρει το όνομα Ασπασία, το όνομα της διάσημης ερωμένης του Αθηναίου πολιτικού του 5ου αι. π.Χ., του Περικλή, το οποίο ο σ. βρίσκει ότι θα μπορούσε να είναι ένα καλό ψευδώνυμο για τη Θεοδώρα (σσ. 51-2)

θεωρεί ότι η συμπάθεια της Θεοδώρας για θύματα του σεξουαλικού εμπορίου, μας λέει κάτι για τα αισθήματά της, όταν ήταν νέα (σ. 56).

Κάνει το σχόλιο, ότι ο Εκήβολος είναι ο πιθανός πατέρας της κόρης της Θεοδώρας (σ. 216).

Είναι όμως σωστό το σχόλιο (σ. 56) για τη σχέση της Θεοδώρας με τον Εκήβολο, διοικητή της Κυρηναϊκής επί Αναστασίου Α': «Ως ηθοποιός η Θεοδώρα δεν μπορούσε να παντρευτεί έναν άντρα της τάξης του Εκήβολου... Ο θεσμός της παλλακείας αναγνωριζόταν ως νόμιμη εναλλακτική για άτομα διαφορετικών τάξεων».

Το δεύτερο ερώτημα, αν μία γυναίκα μπορούσε να ασκεί την εξουσία, έχει ήδη απαντηθεί από την έρευνα. Το 1948 ο Ch. Diehl¹ είχε αποφανθεί ότι μία γυναίκα αποκτούσε το δικαίωμα να ασκεί την εξουσία με το στέψιμο, την ειδική τελετή που ήταν ανάλογη με την τελετή που αναδείκνυε έναν άντρα σε «βασιλέα», κατά την οποία λάμβανε τα σύμβολα της βασιλείας και γινόταν μέλος της συμβασιλείας. Για να απαντήσουμε το πιο ειδικό ερώτημα, αν η Θεοδώρα είχε δικαίωμα να ασκήσει την εξουσία, πρέπει να απαντήσουμε στο ερώτημα, αν η Θεοδώρα είχε στεφτεί αυγούστα. Ο Potter δέχεται ως δεδομένο ότι η Θεοδώρα είχε στεφτεί αυγούστα, αν και δεν έχουμε κάποια σαφή μαρτυρία. Το ίδιο λάθος κάνει ο Potter και όταν, χωρίς να έχει σαφή μαρτυρία, υποστηρίζει ότι η Θεοδώρα αναγορεύτηκε πατρικία και περιγράφει μάλιστα και την τελετή της αναγόρευσής της. Δεν υπάρχει όμως τέτοια τελετή, και μόνο η πατρικία ζωστή λαμβάνει τον τίτλο της με ειδική τελετή. Όλες οι άλλες γυναίκες ονομάζονται πατρικίες, γιατί είναι σύζυγοι πατρικίων. Η Θεοδώρα φέρει και τον τίτλο της πατρικίας και τον τίτλο της αυγούστας, όχι γιατί στέφτηκε αυγούστα ή αναγορεύτηκε πατρικία, αλλά επειδή ήταν σύζυγος του Ιουστινιανού που ήταν πατρίκιος και αύγουστος. Η βυζαντινή κοινωνία απέδιδε στη γυναίκα την ίδια κοινωνική θέση με τον άντρα της².

Αν και στη σ. 202 ο Potter θα αναγνωρίσει ότι η Αριάδνη είχε πολύ μεγαλύτερη εξουσία από τη Θεοδώρα, στη σ. 119 έχει υποστηρίξει ότι η Θεοδώρα ήταν η πρώτη αυτοκράτειρα που άσκησε πραγματική εξουσία. Οι άλλες αυγούστες πριν τη Θεοδώρα περιορίστηκαν σε κοινωνικές και φιλανθρωπικές δραστηριότητες, ενώ η Θεοδώρα έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον να αναμειχθεί στη δημόσια πολιτική ζωή της αυτοκρατορίας. Η Θεοδώρα, γράφει ο Potter, δεν περιορίζεται να είναι η προέκταση του αυτοκρατορικού της συζύγου, αλλά επιδιώκει να ασκήσει πραγματική εξουσία, και ο Potter αποδίδει αυτή την αλλαγή στο γεγονός, ότι τον 6ο αι. έχει πια εδραιωθεί η λατρεία της Παναγίας. Ασφαλώς και μετά τη σύνοδο του 431, που αναγνώρισε τη Μαρία ως Θεοτόκο, η

1. CH. DIEHL, *Figures byzantines*, τ. I, Paris 1948, 18. Βλ. τις εργασίες μου «Η Ειρήνη και το “παραδόξως” του Θεοφάνη», *Βυζαντινά* 10 (1980), 171-177 και *Η διαθήκη του Ηράκλειου Α΄. Συμβολή στο πρόβλημα της διαδοχής στο Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 1985, 10 κε. όπου ανατρέπονται τα δύο βασικά επιχειρήματα της θεωρίας, ότι στο Βυζάντιο μία γυναίκα δεν μπορούσε να ασκήσει την αυτοκρατορική εξουσία, που έδιναν οι περιπτώσεις της Μαρτίνας, χήρας του Ηράκλειου Α΄, και της Ειρήνης, χήρας του Λέοντα Δ΄.

2. Δ. ΜΙΣΙΟΥ, Δύο βυζαντινοί καθεστωτικοί όροι: Αυγούστα και βασίλισσα, *Βυζαντινά* 2 (1982), 127 και THE ΙΔΙΑΣ, Über die institutionelle Rolle der byzantinischen Kaiserin, XVI. *Internationaler Byzantinistenkongress*, Akten II/2, *JÖB* 32/2 (1982), 491.

λατρεία της Παναγίας ενισχύθηκε, και ακόμη περισσότερο μετά την άφιξη στην Κωνσταντινούπολη του μαφορίου και της εικόνας της Παναγίας, που η παράδοση απέδωσε στον Αγ. Λουκά. Η ανάπτυξη της λατρείας της Παναγίας εξηγεί το κλίμα που άλλαξε στο Βυζάντιο σχετικά με τη γυναίκα και την επίδραση που είχε στη νομοθεσία του Ιουστινιανού, που εμπλουτίστηκε με πολλές διατάξεις για τη βελτίωση και ανύψωση της θέσης της γυναίκας. Το δικαίωμα όμως της γυναίκας να ασκεί την αυτοκρατορική εξουσία συνδέεται με την αλλαγή που επήλθε στον αυτοκρατορικό θεσμό με τον Μ. Κωνσταντίνο. Ο θεσμός της αυγούστας αποτελεί τμήμα του ευρύτερου αυτοκρατορικού θεσμού και συνδέεται με τη μεγάλη αλλαγή που συντελέστηκε με την ανάδειξη του Μ. Κωνσταντίνου σε εκλεκτό του θεού των χριστιανών. Από τη στιγμή που ο αυτοκράτορας είναι εκλεκτός του θεού των χριστιανών, που διδάσκει την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, αυτό σημαίνει ότι στο Βυζάντιο φορείς της αυτοκρατορικής εξουσίας μπορούσαν να είναι και οι γυναίκες. Και ήδη ο Μ. Κωνσταντίνος ανέδειξε σε φορείς της εξουσίας και μέλη της συμβασιλείας τη μητέρα του Ελένη³, τη σύζυγό του Φαύστα και την κόρη του Κωνσταντία, η οποία την 1η Μαρτίου 350, για να αντιμετωπίσει την επανάσταση του σφετεριστή Μαγνέντιου, έστειψε τον Βετρανίωνα αύγουστο διακηρύσσοντας *δύνασθαι τὴν πρᾶξιν, διότι ζῶν ὁ κοινὸς αὐτῶν πατὴρ διαδήματί τε αὐτὴν ἔταινίωσεν καὶ αὐγούσταν ἔπωνόμασεν*⁴.

Επομένως θα πρέπει να ερευνηθεί αν η Θεοδώρα στέφτηκε αυγούστα, και ειδικότερα αν θα μπορούσε να στεφτεί αυγούστα. Κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο για όσες γυναίκες στέφτηκαν αυγούστες έχουμε την αδιάψευστη μαρτυρία των νομισμάτων ή τη σαφή μαρτυρία γραπτής πηγής, όπως στην περίπτωση της κόρης του Μ. Κωνσταντίνου, Κωνσταντίας⁵. Για τη Θεοδώρα όμως δεν έχουμε ούτε νομίσματα ούτε κάποια άλλη σχετική πληροφορία από τις γραπτές πηγές. Επίσης όλες οι προηγούμενες γυναίκες που στέφτηκαν αυγούστες, ήταν ή πορφυρογέννητες, όπως η Κωνσταντία και η Πουλχερία, ή μητέρα αυτοκράτορα, όπως η μητέρα του Μ. Κωνσταντίνου, Ελένη, ή ήταν αυτοκρατορικές σύζυγοι που είχαν γεννήσει παιδί στον αυτοκράτορα, όπως η Φαύστα και η Αριάδνη. Για τη Θεοδώρα όμως δεν έχουμε ούτε πληροφορία για στέψιμο ούτε έχουμε νομίσματά της και δεν είχε χαρίσει παιδί στον Ιουστινιανό, που σημαίνει ότι

3. Ευσέβιος, *Εἰς βίον Κωνσταντίνου* Γ' 43.4 και 47.2.

4. Φιλοσόργιος, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, έκδ. J. BIDEZ, *Philosorgius Kirchengeschichte mit dem Leben de Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen* [GCS, 21], Leipzig 1913, III.22 (49.10-12).

5. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

η Θεοδώρα δεν στέφτηκε αυγούστα. Αντίθετα ο Potter υπογραμμίζει (σ. 23) ότι οι αυτοκράτειρες δεν χρειαζόταν να έχουν παιδιά, για να έχουν εξουσία. Αυτό όμως ισχύει μόνο για τις πορφυρογέννητες. Οι αυτοκρατορικές σύζυγοι θα αποκτούσαν το δικαίωμα στην εξουσία μόνον μετά την απόκτηση παιδιού. Έτσι, νομίζω, ερμηνεύεται και το ενδιαφέρον της Θεοδώρας για να αποκτήσει παιδί από τον Ιουστινιανό, θέμα που εξετάζεται στη σ. 140, γιατί αυτό θα της έδινε αυτόματα το δικαίωμα να στεφτεί αυγούστα και να γίνει μέλος της συμβασιλείας. Να προσθέσουμε ότι καμία από τις ενέργειες και πράξεις της Θεοδώρας, που της αποδίδει ο σ., δεν ξεπερνούν την άσκηση επιρροής που μπορούσε να ασκήσει η Θεοδώρα, ως αυτοκρατορική σύζυγος του Ιουστινιανού, στον ίδιο και το περιβάλλον τους, και δεν μπορούν να δικαιολογήσουν άσκηση εξουσίας. Οι απεικονίσεις της Θεοδώρας δεν σημαίνουν επίσης τίποτα, γιατί έχουμε απεικονίσεις και από γυναίκες αξιωματούχων, όπως π.χ. της συζύγου του Στηλγίωνα σε ελεφαντόδοντο στο μουσείο Monza.

Σίγουρα η συμβολή της Θεοδώρας στο θρησκευτικό τομέα ήταν σημαντική, αλλά και εκεί πρέπει να ερευνηθεί αν όντως η Θεοδώρα είχε μονοφυσική πίστη ή αν απλώς υποστήριζε τη φιλομονοφυσική πολιτική του Ιουστινιανού. Να θυμηθούμε ότι ο Προκόπιος ισχυρίζεται ότι το αυτοκρατορικό ζεύγος έπαιζε πολιτικό παιχνίδι και μάλλον θα πρέπει να του δώσουμε δίκιο: ο ισχυρισμός του Προκόπιου ενισχύεται από το γεγονός, ότι ο Ιουστινιανός και η Θεοδώρα ήταν και οι δύο Βένετοι⁶ που ταυτίζονταν με την ορθοδοξία. Η Θεοδώρα θα πρέπει να ήταν Βένετη από τη στιγμή που οι Πράσινοι αρνήθηκαν το αίτημα της μητέρας της, που τελικά έγινε αποδεκτό από τους Βένετους. Επίσης θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι υπήρχε πάντα φροντίδα να τηρείται η πολιτική ισορροπία, γι' αυτό και το *Χρονικό της Σερτ* εμφανίζει ως κανόνα, ότι ο αυτοκράτορας εκλεγόταν από τον ένα δήμο, ενώ η αυγούστα από τον άλλον⁷. Στην περίπτωση Ιουστινιανού – Θεοδώρας, που και οι δύο υποστηρίζουν τον ίδιο δήμο, για να τηρηθεί η ισορροπία, ο ένας θα έπρεπε να προσποιηθεί ότι υποστήριζε τον άλλο δήμο. Αλλά εκείνο που έχει σημασία είναι ότι η οποιαδήποτε συμμετοχή

6. Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 9. 32-33: *Ἐν αὐτῇ (Θεοδώρα) τοίνυν πολλῶ ἔτι μᾶλλον τὸν δῆμον διέφθειρεν οὐκ ἑνταῦθα μόνον, ἀλλὰ ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν. Ἄμφω γὰρ μοίρας τῆς Βενέτων ἐκ παλαιοῦ ὄντες ἐν πολλῇ ἐξουσία τούτοις δὴ τοῖς στασιωταῖς τὰ ἐς τὴν πολιτείαν πράγματα ἔθεντο.* Για το ότι η Θεοδώρα ήταν Βένετη βλ. J. JARRY, *Heresies et factions a Constantinople du Ve au VIIe siècle*, Syria 37 (1960), 349 και A. CAMERON, *Circus Factions, Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford 1976, 127.

7. Δ. ΜΙΣΙΟΥ, *Δήμοι και δημοκρατία στο Βυζάντιο, Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, τόμος πρώτος, Ρέθυμνο 1986, 62.

της Θεοδώρας στα θρησκευτικά προβλήματα της εποχής δεν αποτελεί άσκηση εξουσίας. Γι' αυτό και θα επαναλάβω ότι καμία από τις ενέργειες και πράξεις της Θεοδώρας δεν ξεπερνά την άσκηση επιρροής.

Η σημαντικότερη και πιο γνωστή παρέμβαση της Θεοδώρας ήταν κατά τη στάση του Νίκα. Ήδη όμως ο Τ. Λουγγής έχει αμφισβητήσει κατά πόσο ο Ιουστινιανός στην τελική του απόφαση, να μην εγκαταλείψει το παλάτι και την Κωνσταντινούπολη, επηρεάστηκε από τα λόγια της Θεοδώρας και όχι από το αίσθημα ασφάλειας που του προκάλεσαν οι ισχυρές και πιστές στρατιωτικές δυνάμεις⁸.

Ο Potter αναφέρει (σ. 145) ότι οι χρονογράφοι κατηγορήσαν τον Ιωάννη Καππαδόκη ως τον υπαίτιο για τη μεγάλη καταστροφή του 532, για τον ίδιο όμως η πραγματική αιτία της στάσης του Νίκα ήταν η αιματηρή διάθεση και η ηλίθια ανικανότητα από την πλευρά του Ιουστινιανού (σ. 146). Μάλλον όμως θα πρέπει να δώσουμε μεγαλύτερη σημασία στις κατηγορίες των χρονογράφων για τον Καππαδόκη, ο οποίος, όπως αναφέρει πάντα ο Potter, τον Νοέμβριο του 531 προχώρησε σε διάφορες ενέργειες, μεταξύ των οποίων ήταν και η κατάργηση των «Latin rights», το καθεστώς της κατά κάποιο τρόπο ρωμαϊκής υπηκοότητας που ίσχυσε για πάνω από μία χιλιετία (σ. 146). Πιστεύω ότι για την ερμηνεία της μεγάλης αυτής στάσης του 532 θα πρέπει να αξιοποιηθεί η πληροφορία από το *Πασχάλιο Χρονικό*: Μετά την καταστολή της στάσης ο Ιουστινιανός διέταξε να γράψουν πάνω στην πλάκα του τάφου του Υπάτιου την επιγραφή *ἐνθάδε κείται ὁ βασιλεὺς τῆς λούππας*⁹. Λούππα σημαίνει στα λατινικά λύκαινα, που είναι το σύμβολο της Ρώμης, μια και σύμφωνα με την παράδοση λύκαινα ανάθρεψε τους δύο ιδρυτές και πρώτους βασιλείς της Ρώμης, τον Ρώμο και τον Ρωμύλο¹⁰. Το χωρίο επιτρέπει να ερμηνεύσουμε τη στάση του Νίκα, που δεν ήταν μία λαϊκή στάση, αλλά υποκινήθηκε από τη σύγκλητο, ως αντίδραση των λατινομαθών συγκλητικών, που με την αντικατάσταση της λατινικής από την ελληνική γλώσσα ως επίσημης γλώσσας του κράτους έχαναν το μονοπώλιο των κρατικών θέσεων¹¹.

8. Τ. Λουγγής, *Ιουστινιανός Πέτρος Σαββάτιος. Κοινωνία, Πολιτική και Ιδεολογία τον 6ο μ.Χ. αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2005, 157.

9. *Πασχάλιο Χρονικό* 627C, 16-22 CB.

10. Και να θυμίσω ότι στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας διάφοροι συγγραφείς που ήθελαν να εκφράσουν την αντίθεσή τους στην επεκτατική πολιτική και τις καταστροφές των Ρωμαίων, τους χαρακτήριζαν «υιούς λύκαινας» που διψούν για αίμα και για τα πλούτη των άλλων λαών.

11. D. MISSIOU, *The Justinian's Seeworks*, *Ιστοριογεωγραφικά* 3 (1991), 117. Η ερμηνεία αυτή μπορεί να ερμηνεύσει το πώς και γιατί Πράσινοι και Βένετοι που είχαν τόσο διαφορετικούς προσανατολισμούς, ενώθηκαν κατά του Ιουστινιανού.

Λίγες είναι οι περιπτώσεις όπου ο Potter εκφράζει δική του γνώμη: π.χ. τοποθετεί τη γέννηση της Θεοδώρας το 495 μ.Χ. και όχι το 490 που προτείνουν άλλοι, γιατί τη θεωρεί περισσότερο πιθανή, μια και η Θεοδώρα το 530 ήλπιζε ακόμη στην απόκτηση ενός παιδιού (σ. 7 και 227 σημ. 3). Το επιχείρημά του είναι σωστό, με την προϋπόθεση, ότι η Θεοδώρα γνώριζε μέχρι ποιά ηλικία μία γυναίκα μπορούσε να τεκνοποιήσει. Αν και ως τόπος καταγωγής της Θεοδώρας αναφέρονται η Συρία, η Παφλαγονία, η Κύπρος και η Αλεξάνδρεια, ο Potter θεωρεί ότι η ιστορία της Θεοδώρας ξεκίνησε στην Κωνσταντινούπολη, γι' αυτό και το πρώτο κεφάλαιο φέρει τον τίτλο «Κωνσταντινούπολη». Επίσης ο Potter αμφισβητεί (σσ. 54-55) την πληροφορία του Προκοπίου, ότι η Θεοδώρα είχε και γιο.

Καταλήγει συχνά σε αυθαίρετα συμπεράσματα, όπως στη σ. 16 ότι ο Μ. Κωνσταντίνος ποτέ δεν έπαψε να αγαπά τη Φαύστα, στη σ. 19 ότι το «ορθόδοξο τεστ» εφαρμόζόταν στην αυτοκρατορική διαδοχή, στη σ. 56 ότι η σχέση της Θεοδώρας με τον Εκήβολο την έβαλε σε θέση να γνωρίσει τον Ιουστινιανό, που επιπλέον έρχεται σε αντίθεση με το συμπέρασμα, ότι η Θεοδώρα γνώρισε τον Ιουστινιανό μέσω του δήμου των Βένετων (σ. 87).

Κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης συναντάμε αρκετές ερωτήσεις που θέτει ο σ. οι οποίες όμως είναι μάλλον ρητορικές και εξυπηρετούν την αφήγηση και όχι την έρευνα. Μία τέτοια ερώτηση είναι και στη σ. 86 σχετικά με τη γνωριμία της Θεοδώρας με τον Ιουστινιανό. Η γνωριμία τους έγινε, όπως τονίζει και ο Potter (σ. 80 και 87) μέσω του δήμου των Βένετων, τον οποίο υποστήριζαν και οι δύο¹². Ειδικότερα μπορούμε, νομίζω, να αποδώσουμε τη γνωριμία τους στο διάσημο νούμερο της Θεοδώρας με τις χήνες, για το οποίο ο Potter, αν και το αναφέρει επανειλημμένως (σ. 27, 39, 41, 44), περιορίζεται να σημειώσει σε παρένθεση ότι ήταν ένα γνωστό μυθολογικό θέμα του μιμοθεάτρου (σ. 27). Το νούμερο της Θεοδώρας με τις χήνες αναπαριστούσε την ένωση του Δία με τη Λήδα¹³. Οι εθνικοί ανέβαζαν πολύ συχνά νούμερα που γελοιοποιούσαν τον χριστιανισμό και τους χριστιανούς. Με την αναγνώριση του χριστιανισμού έκαναν το ίδιο και οι χριστιανοί, και το νούμερο της Θεοδώρας γελοιοποιούσε την αρχαία θρησκεία. Αυτό και μόνο εξηγεί, γιατί, η Θεοδώρα τελείωνε το νούμερο της «χωρίς να κοκκινίζει, αλλά και φαινόταν να περηφανεύεται γι' αυτή την παράσταση»¹⁴.

12. Βλ. σημ. 7.

13. Α. ΣΩΛΩΜΟΥ, *Ο άγιος Βάκχος ή άγνωστα χρόνια του ελληνικού θεάτρου 300 π.Χ. -1600 μ.Χ.*, Αθήνα-Γιάννινα 1987, 42.

14. Όπως τονίζει ο Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 9.22: *Ἡ δὲ οὐχ ὅτι οὐκ ἐρυθριῶσα ἔξανίστατο, ἀλλὰ καὶ φιλοτιμουμένη ἐπὶ ταύτῃ τῇ πράξει ἔωκει.*

Μπορούμε να υποθέσουμε, νομίζω, ότι η επιτυχία της Θεοδώρας και μάλιστα με ένα νούμερο που ευνοούσε τις επιδιώξεις των Βένετων που ταυτίζονταν με τους ορθόδοξους χριστιανούς, προκάλεσε στη Μακεδονία, πράκτορα του δήμου των Βένετων, αλλά και στον Ιουστινιανό, προστάτη των Βένετων¹⁵, την επιθυμία να γνωρίσει την πρωταγωνίστριά του, που εξηγεί και τη φράση του Potter (σ. 87) «we must settle for the notion that Theodora met Justinian via her work as an agent of the Blues». Η γνωριμία αυτή αποδείχτηκε μοιραία, γιατί η Θεοδώρα με την ομορφιά της, τη γοητεία της και την προσωπικότητά της έκανε τον Ιουστινιανό να την ερωτευτεί, να την αγαπήσει πραγματικά. Σε μία μεταγενέστερη πηγή, το *Liber Pontificalis* (σ. 205 και 206 σημ. 1), η Θεοδώρα αναφέρεται ως Αντωνία, γεγονός που μας επιτρέπει να δεχτούμε ότι το Θεοδώρα ήταν το όνομα που της έδωσε ο Ιουστινιανός επειδή την θεώρησε δώρο του Θεού προς αυτόν, όπως αναφέρει και σε *Νεαρά* του.

Αν και ο σ. ήδη από την Εισαγωγή τόνισε ότι για την καλύτερη κατανόηση της Θεοδώρας θα πρέπει να ξεπεράσουμε την εικόνα που υποβάλλει ο Προκόπιος, σε όλο το βιβλίο προβάλλει την άποψη που μας υποβάλλει ο τελευταίος.

Ο Potter συμφωνώντας με τον Προκόπιο μας παρουσιάζει τη Θεοδώρα ήδη από την Εισαγωγή (σ. 2) ως τον «αίτιο» της αλλαγής που συντελέστηκε στην εποχή του βου αιώνα. Το βιβλίο ξεκινάει με μία πληροφορία του Προκόπιου που δείχνει την αγάπη του Ιουστινιανού προς τη Θεοδώρα, που διατηρείται 10 χρόνια μετά το θάνατό της. Στα δύο πρώτα κεφάλαια του βιβλίου προτάσσονται χωρία από τον Προκόπιο που δείχνουν τη μεγάλη επίδραση που ασκούσε η Θεοδώρα στον Ιουστινιανό. Και η τελευταία φράση του βιβλίου είναι ότι η Θεοδώρα κατάφερε να αλλάξει όλη την αυτοκρατορία. Ήταν όμως έτσι;

Το κεφ. 10 των *Ανεκδότων* αποτελεί την αντίδραση του Προκόπιου για τον γάμο του Ιουστινιανού με τη Θεοδώρα, τον οποίο γάμο ο Προκόπιος θεωρεί «ύβριον». Παράλληλα όμως παραδέχεται με αγανάκτηση ότι σ' αυτόν τον αταίριαστο γάμο δεν αντιτάχτηκε κανείς, ούτε συγκλητικός ούτε στρατιώτης ούτε ιερέας ούτε ο δήμος, κανείς! Μήπως λοιπόν η Θεοδώρα δεν αποτελεί την αιτία, αλλά το αποτέλεσμα της αλλαγής που προκάλεσε στην αυτοκρατορία ο εκχριστιανισμός της; Η χριστιανική διδασκαλία έδωσε στους ανθρώπους την

15. Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 7. 41-42. Πβλ. Δ. ΜΙΣΙΟΥ, Η πολιτική στην καθημερινή ζωή των Βυζαντινών. Οι βένετοι στασιώτες στην εποχή του Ιουστινιανού, *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση»*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1989, 45 κε..

ελπίδα, ότι η αυτοκρατορία τους μπορεί να γίνει μία πολιτεία ισότητας και αγάπης. Ο γάμος του Ιουστινιανού με τη Θεοδώρα, του αυτοκράτορα με τη μιμάδα ή εταίρα, μετέτρεψε την ελπίδα αυτή σε πίστη, ότι η αυτοκρατορία τους μπορεί να γίνει μίμηση της ουράνιας βασιλείας, μια πολιτεία ισότητας και αγάπης.

Η μόνη περίπτωση κατά την οποία ο Potter διαφωνεί με τον Προκόπιο, χωρίς όμως να συνειδητοποιεί ότι το κάνει, είναι, όταν αναφέρεται στην ομορφιά της Θεοδώρας. Ήδη από την πρώτη σελίδα του βιβλίου και στη συνέχεια επανειλημμένως τονίζεται ότι η Θεοδώρα ήταν μία γυναίκα εκκλησιαστικής ομορφιάς. Η εντύπωση που έχουμε από όλες τις πηγές, είναι ότι η Θεοδώρα ήταν μια πολύ ωραία γυναίκα, και ίσως σ' αυτή την εντύπωση να οφείλεται και η φήμη, ότι η Θεοδώρα γεννήθηκε στην Κύπρο, πατρίδα της θεάς της ομορφιάς, της Αφροδίτης. Ο σ. όμως δεν έχει προσέξει ότι η περιγραφή της Θεοδώρας από τον Προκόπιο δεν είναι ιδιαίτερα κολακευτική. Η περιγραφή της μορφής του αυτοκράτορα και γενικά των μελών της συμβασιλείας έχει μεγάλη σημασία, μια και η μορφή του κάθε αυτοκράτορα ήταν θέμα σκόπμιης προπαγάνδας ή σκόπμιης κριτικής της αντιπολιτευόμενης παράταξης. Έτσι ο αντιπολιτευόμενος Προκόπιος αναγνωρίζει ότι η Θεοδώρα είναι «ευπρόσωπος και εύχαρις», αλλά τονίζει ότι ήταν γλωμή και μικρόσωμη, κοντή, «κολοβός». Το παράστημα έχει ιδιαίτερη σημασία για τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, γιατί οι υπήκοοι που βλέπουν τους αυτοκράτορες τους από μακριά, αυτό κυρίως μπορούν να εκτιμήσουν. Εξάλλου ο γνώστης και λάτρης της αρχαιότητας Προκόπιος ίσως είχε υπόψη του τις παραινέσεις του Πλούταρχου στο *Περί παιδων άγωγής* 2b: «Θα συμβούλευα λοιπόν... να μην παίρνουν όποιες τύχει για γυναίκες, σα να πούμε παλλακίδες ή εταίρες» και κυρίως το παρακάτω στο 2d: «Αξίζει αλήθεια να επαινέσουμε τους Λακεδαιμόνιους για το περήφανο φέρσιμό τους: έβαλαν χρηματικό πρόστιμο στον Αρχίδαμο, το βασιλιά τους, γιατί καταδέχτηκε να πάρει μικρόσωμη γυναίκα, λέγοντάς του ότι έτσι όχι βασιλιάδες αλλά βασιλεύακια είχε, φαίνεται, στο νου του να τους αφήσει».

Αν ο Προκόπιος παρουσίαζε τη Θεοδώρα ως μια πραγματικά ωραία γυναίκα, θα υπήρχε τότε και η πιθανότητα για ένα «οὐ νέμεσις», όπως αυτό που είπαν οι γέροι της Τροίας, όταν αντίκρισαν την ωραία Ελένη¹⁶. Είναι άλλωστε επίσης γνωστή η περίπτωση της Ξακουστής Αθηναίας εταίρας, της Φρύνης, την οποία

16. Εμείς μπορούμε να προσθέσουμε και το «οὐ νέμεσις» που είπαν οι άντρες της βυζαντινής αυλής του 11ου αι., όταν αντίκρισαν την ωραία Μαρία Σκλήραινα με την οποία ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Θ', σύζυγος της αυγούστας Ζωής της Πορφυρογέννητης, διατηρούσε ερωτικό δεσμό.

η εξαιρετική φυσική ομορφιά της την έσωσε κυριολεκτικά από βέβαιο θάνατο: όταν οι Αθηναίοι την κατηγορήσαν για ασέβεια, ο εραστής και συνήγορός της Υπερείδης, συνειδητοποιώντας ότι δεν είχε πείσει τους δικαστές με την αγόρευσή του, τράβηξε το χιτώνα και αποκάλυψε γυμνό το τέλειο, ακαταμάχητο σώμα της Φρύνης και εξασφάλισε έτσι την αθώωσή της¹⁷. Αν λοιπόν ο Προκόπιος ομολογούσε ότι η Θεοδώρα ήταν εκπληκτικής ομορφιάς, θα υπήρχε η δυνατότητα για ένα «οὐ νέμεσις». Ο Προκόπιος όμως δεν θέλει να δώσει κανένα ελαφρυντικό στον Ιουστινιανό, που τον κατηγορεί ότι ήταν «υποχείριος» της Θεοδώρας¹⁸ και ότι εξαιτίας του έρωτά του για τη Θεοδώρα *ἐγένετό τε ἡ πολιτεία τοῦ ἔρωτος τοῦδε ὑπέκκαυμα*¹⁹.

Ο Προκόπιος, που αντιπροσωπεύει τους συντηρητικούς, τη συγκλητική τάξη που θίγεται από την πολιτική και τα μέτρα του Ιουστινιανού, κατηγορεί τον Ιουστινιανό ως *νεωτεροποιὸν καὶ μέγιστον διαφθορέα τῶν ἐνῶν καθεστώτων*²⁰. Και όπως όλοι οι συντηρητικοί στο παρελθόν εμφάνιζαν τις καινοτόμες ιδέες για αλλαγή της κοινωνίας ως γυναικείες ανοησίες²¹, έτσι και ο Προκόπιος εμφανίζει την πολιτική του Ιουστινιανού ως αποτέλεσμα της επίδρασης που ασκεί επάνω του η Θεοδώρα.

Επίσης ο Potter παρασύρεται από τον Παύλο Σιλεντιάριο και μας παρουσιάζει (σ. 95 και 126) τη Θεοδώρα ξανθιά! Εδώ παρατηρούμε μία σύγχυση με τη Θεοδώρα του Ιουστινιανού Β', που οφείλεται στη συνωνυμία της ίδιας αλλά και του συζύγου. Η Θεοδώρα του Ιουστινιανού Β' ήταν Χαζάρα, αδελφή του χαγάνου των Χαζάρων που ήταν σλαβικός λαός με ξανθά μαλλιά και γαλάζια μάτια.

Στη σ. 38 ο Potter διατυπώνει το συμπέρασμα: «It was a world, after all, in which a comedienne could become empress». Η φράση αυτή δίνει το στίγμα της εποχής του Ιουστινιανού, αλλά θα έπρεπε να αναλυθεί. Αντί να αναλυθεί όμως, δυστυχώς όλο το βιβλίο έρχεται σε αντίφαση με τη φράση αυτή, για

17. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* XIII 59.

18. *Ανέκδοτα*, 22.32

19. *Ανέκδοτα*, 9.32.

20. *Ανέκδοτα* 6.21 και 8.26. Πβλ. ΜΙΣΙΟΥ, Πολιτική, 44 και σημ. 4-6.

21. Όπως οι *Εκκλησιάζουσες* του Αριστοφάνη, που διεκδικούν ισότητα και κοινοκτημοσύνη, όπως οι γυναίκες της *Λυσιστράτης* που διεκδικούν ειρήνη και όχι πόλεμο, ή υπακούουν στη συνείδησή τους, όπως η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή. Πβλ. Δ. ΜΙΣΙΟΥ, *Αντιγόνη και ατομική συνείδηση. Το πρότυπο της Αντιγόνης, στα Πρακτικά του ΔΕ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου* (30 Μαΐου-1 Ιουνίου 2014), 13.

να καταλήξει στο λάθος συμπέρασμα, ότι η κυβέρνηση του Ιουστινιανού δεν πρόσφερε όραμα: «the regime failed to offer a coherent vision of the new future» (σ. 123). Ο Ιουστινιανός είναι όμως εκείνος που κατάφερε να προσαρμόσει τη νομοθεσία στη χριστιανική διδασκαλία και έκτισε την Αγία Σοφία, που είναι η αρχιτεκτονική έκφραση της πίστης της εποχής, που εκφράζει το όραμα της βυζαντινής κοινωνίας, ότι η αυτοκρατορία τους μπορεί και πρέπει να γίνει μίμηση της ουράνιας βασιλείας, ο ουρανός να έρθει στη γη. Ο Potter και εδώ κινείται μέσα στο πλαίσιο που έχει βάλει ο Προκόπιος, τονίζοντας από την αρχή ότι η πίστη του λαού κατά τον 6ο αι. είναι σε δαίμονες. Νομίζω όμως ότι τη λαϊκή πίστη την εκφράζει καλύτερα ο Κοσμάς Ινδικοπλεύστης: *Τὸ Ρωμαίων βασίλειον* (δηλ. η αυτοκρατορία του μείζονος ελληνισμού) *πρῶτον ὄν καὶ πρῶτον πιστεύσαν εἰς Χριστόν [...] εἰς τὸν αἰῶνα οὐ διαφθαρήσεται*²².

Τα 11 από τα 12 κεφάλαια του βιβλίου αναφέρονται σε γεγονότα που καλύπτουν τη διάρκεια της ζωής της Θεοδώρας. Στο τελευταίο κεφάλαιο, με τον τίτλο «Μυθοπλασία», ο σ. μας παρουσιάζει τις πληροφορίες που προέρχονται από μεταγενέστερες πηγές και μας πληροφορεί για την αγιοποίηση της Θεοδώρας από την εκκλησία της Συρίας. Επίσης στο κεφάλαιο αυτό ο σ. αναφέρεται στην ανακάλυψη το 1623 της «Απόκρυφης Ιστορίας» από τον Nicolo Alemanni και την επίδραση που είχε στους καλλιτέχνες. Χαρακτηριστικά, το θεατρικό έργο «Theodora» του Victorien Sardou, μεγάλο θεατρικό γεγονός στο Παρίσι του 1884, με πρωταγωνίστρια τη Sarah Bernhardt, και δύο πίνακες του Benjamin Constant που απεικονίζουν τη Sarah Bernhardt στο ρόλο της Θεοδώρας του Sardou. Το έργο μεταφράστηκε στα αγγλικά και παραστάθηκε στο Λονδίνο το 1885 και ένα χρόνο αργότερα στη Νέα Υόρκη. Το γαλλικό έργο παραστάθηκε και αυτό στη Νέα Υόρκη το 1891 με πρωταγωνίστρια τη Sarah Bernhardt και το 1902. Η Θεοδώρα έγινε και όπερα και ταινία βωβού κινηματογράφου και μυθιστόρημα. Όλα αυτά τα έργα, που έδιναν μια αρνητική εικόνα της Θεοδώρας, που ξεπερνούσε και αυτή της «Απόκρυφης ιστορίας», προκάλεσαν τους ιστορικούς, με πρώτο τον Ch. Diehl, να προσπαθήσουν να σκιαγραφήσουν την πραγματική Θεοδώρα.

Να προσθέσω ότι στην Ελλάδα το έργο του Sardou ανέβηκε το 1908 στο Βασιλικό θέατρο με πρωταγωνίστρια τη Μαρίκα Κοτοπούλη, και το 1995 ο Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης «Θεσσαλονίκη 1997» ανέβασε τη «Θεοδώρα» με πρωταγωνίστρια την Ειρήνη Παπά, σε σκηνοθεσία

22. Κοσμάς Ινδικοπλεύστης, *Χριστιανική τοπογραφία*, έκδ. WANDA WOLSKA-CONUS, *Topographie chretienne* [SC 141,159], Παρίσι 1968, 1970.

Μιχάλη Κακογιάννη. Το 1990 έχουμε το θεατρικό δράμα της Μιμής Ντενίση, *Θεοδώρα η Αγία των φτωχών*, που ανέβηκε το 1996 με πρωταγωνίστρια την ίδια, και αποτέλεσε μεγάλη επιτυχία για τρία χρόνια. Το έργο, όπως αποκαλύπτει και ο τίτλος του, υμνεί τη δόξα του Βυζαντίου και της Ορθοδοξίας, απομακρύνεται από τη Θεοδώρα των *Ανεκδότων* του Προκόπιου και παρουσιάζει τη Θεοδώρα όπως και ο Potter στη σ. 122: «Έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι, καθώς (η Θεοδώρα) ήταν παραδοσιακά κατά του πλούτου, αισθανόταν βαθειά συμπάθεια για τους πτωχούς, τους εγκαταλελειμμένους και τους άπορους».

Το βιβλίο του David Potter είναι ένα ενδιαφέρον ανάγνωσμα με αντικείμενο αμφιλεγόμενους πρωταγωνιστές και με πλαίσιο τη μεταβατική εποχή του βου αι. εποχή πολέμων και ταραχών, εποχή που ζούσε τις συνέπειες της Συνόδου της Χαλκηδόνας αλλά και γενικότερα του εκχριστιανισμού της αυτοκρατορίας. Ο σ. εξαντλεί κάθε ευκαιρία, για να μας δώσει πληροφορίες και παραθέτει πολύ πλούσια βιβλιογραφία, από την οποία απουσιάζει η ελληνική βιβλιογραφία. Θα ήταν όμως προτιμότερο να υπάρχουν περισσότερες σημειώσεις, ώστε να μη συνυπάρχουν διαφορετικές παραπομπές στην ίδια σημείωση. Το γεγονός, ότι ο σ. δεν προχωρεί σε έρευνα, για να αξιοποιήσει όλες αυτές τις πληροφορίες, καθιστά το βιβλίο χρήσιμο για νέους ερευνητές που μπορούν να αντλήσουν ιδέες για εργασίες. Επιπλέον το βιβλίο του Potter συμβάλλει να συνειδητοποιήσουμε τις ελλείψεις της έρευνας γύρω από την ταυτότητα του Προκόπιου, της βασιλείας του Ιουστινιανού αλλά και της Θεοδώρας. Ο μισογυνισμός του Προκόπιου ξαναθέτει το ερώτημα, αν ο Προκόπιος ήταν χριστιανός. Σχετικά με τη Θεοδώρα θα πρέπει να εξετάσουμε αν η Θεοδώρα είναι πίσω από το νόμο που επιτρέπει στις πόρνες να επανενταχθούν στην κοινωνία και που απαγορεύει την παιδική πορνεία(σ. 46) ή αν οι νόμοι αυτοί έδωσαν την αφορμή για τις κατηγορίες κατά της Θεοδώρας, και σίγουρα μας λείπει μια μελέτη που να συγκρίνει τη Θεοδώρα των *Ανεκδότων* με τη Θεοδώρα των άλλων πηγών. Άλλωστε και ο ίδιος ο Potter φαίνεται να αναγνωρίζει την έλλειψη αυτή και τελειώνει το βιβλίο του με την προτροπή-συμβουλή, ότι για να βρούμε την πραγματική Θεοδώρα, θα πρέπει να κινηθούμε πίσω από το πλαίσιο που έθεσε ο Προκόπιος και να κοιτάξουμε τον κόσμο μέσα στον οποίο έζησε.

ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΜΙΣΙΟΥ
Θεσσαλονίκη